Impact Factor - 6.261 ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January - 2019 Issue No. - 104 (A)

भारतीय बँकिंग क्षेत्र समस्या आणि आव्हाने

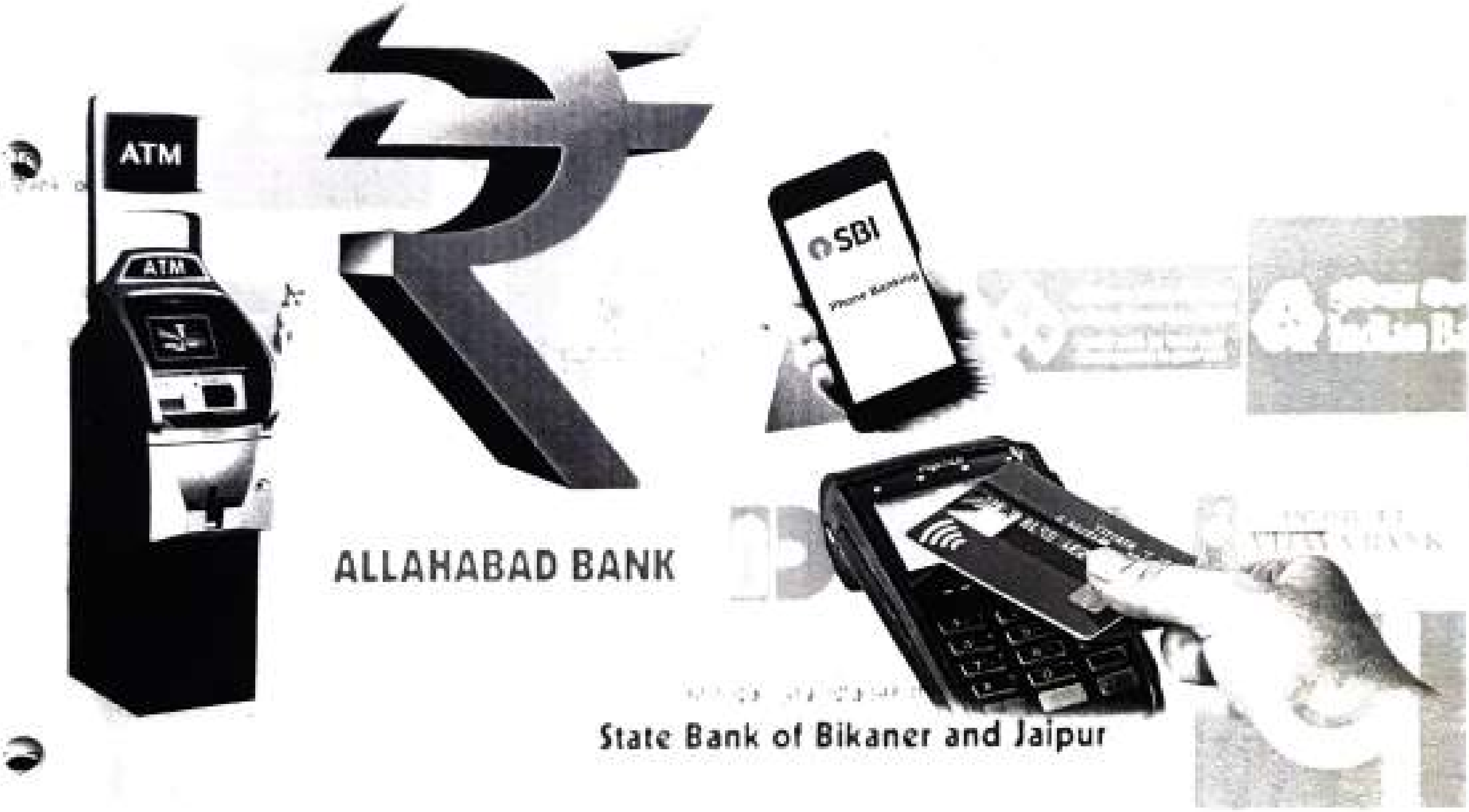

Chief Editor :
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

RESEARCH JOURNEY

This Journal is indexed in :
- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Servi
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (D

Savitribai College of Arts
ID. No. PU/AN/A/ 56/1999
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

SWATIDHAN PUBLICATIONS

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Issue No. 104 (A) : भारतीय बँकिंग क्षेत्र : समस्या आणि आव्हाने
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
January-2019

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखाचे शीर्षक	लेखक / लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळीची प्रगती	प्रा आशिष निकम	05
2	बँक व्यवसायातील तंत्रज्ञानाचे महत्त्व	प्रा. बाबासाहेब पंदरकर	13
3	व्यापारी बँकांचे राष्ट्रीयीकरण	प्रा. एस. बी. बर्वे	16
4	व्यापारी बँकांचे राष्ट्रीयीकरण : प्रगती व समस्या – एक विश्लेषण	डॉ. भीमराव मोरे	20
5	दारिद्र्याचे निर्मुलन	प्रा. एस. बी. बर्वे	25
6	माथाडी कामगारांचा चिकित्सक अभ्यास	दत्तात्रय घोडके	28
7	भारतातील विदेशी बँक व्यवसायाचे भवितव्य	डॉ. एस.के. ढगे	34
8	सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रातील बँकांची निष्क्रीय मत्ता (NPA) ची समस्या	डॉ. डी. एम. चव्हाण	39
9	निश्चलनीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	प्रा. दिपाली चिंचवडे	43
10	भारतीय बँका आणि सहकारी चळवळीची बलस्थाने आणि आव्हाने	डॉ. कृष्णा शहाणे	46
11	भारतातील बँक व्यवसायातील प्रगती	डॉ. सी. पी. हासे	49
12	भारतीय बँकिंग क्षेत्रापुढील समस्या आणि आव्हाने	गोरक्षनाथ बेरड	53
13	विमुद्रीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	डॉ. गोरक्षनाथ सानप	57
14	अंत्योदय अन्न योजनेत बँकांची भूमिका	हनुमान सूरनर	60
15	सहकार चळवळीचा इतिहास आणि सोलापूर जिल्ह्यातील सहकार चळवळ	प्रा. जितेंद्र वडशिंगकर	65
16	विमुद्रीकरणाचा (नोटाबंदीचा) भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	प्रा. केशव चव्हाण	68
17	दारिद्र्य संकल्पना आणि दारिद्र्याचे निर्मुलन	सत्याप्पा कोळी	73
18	व्यापारी बँकांची कार्यप्रणाली आणि आव्हाने	डॉ. एस. एन. माने	77
19	जागतिकीकरण : बँकिंग व्यवसायातील विकास	डॉ. नंदा राक्षिनकर	81
20	इ-बँकिंग	प्रा. प्रवीण गोळे	85
21	भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील नोटाबंदीचा परिणाम	वंदना चिंचवडे	89
22	आधुनिक बँकिंग – इ-बँकिंग	शैला ढवळे	91
23	भारतातील राष्ट्रीयीकृत बँकांची दशा आणि दिशा	डॉ. रमेश देसाई	97
24	भारतात ई –बँकिंग व्यवसायाचे महत्व	डॉ. रमेश काशिदे	102
25	ई –बँकिंग – आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर	विनोद रणपिसे	105
26	ग्रामीण कर्जबाजारीपणा	एम. व्ही. रासवे	108
27	ई –बँकिंग –बँक सेवेतील नवीन तंत्र प्रणाली	रविकिरण मराठे	111
28	कर्जत तालुक्यातील विकास सोसायट्यांचा आर्थिक, सामाजिक घटकातील सहभाग	डॉ. सचिन तोरडमल	115
29	भारतातील व्यापारी बँकांच्या राष्ट्रीयीकरणाचा अभ्यास	सचिन व्यवहारे	120
30	भारतातील सहकारी बँकापुढील आव्हाने	डॉ. साहेबराव निकम	125
31	बँकिंग व्यवसाय क्षेत्रातील सुधारणांची आवश्यकता	संतोष ढोरे	130
32	निश्चलनीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	प्रा. संतोष गुरव	133

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Issue No. 104 (A) : भारतीय बँकिंग क्षेत्र : समस्या आणि आव्हाने
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
January-2019

ommissioner fo
une 411 001
ommissioner fo
Pune 411 001
Commissioner fo
Pune 411 001

बँक व्यवसायातील तंत्रज्ञानाचे महत्त्व

प्रा. पंदरकर बाबासाहेब रघुनाथ
सावित्रीबाई कला महाविद्यालय पिंपळगाव पिसा, ता. श्रीगोंदा
Email bpandarkar67@gmail.com

गोषवारा:

माहिती तंत्रज्ञान यामध्ये संगणक, संगणक प्रणाली यात हार्डवेअर, सॉफ्टवेअर, संगणकीय भाषा व मुळ माहिती वापरुन हवी ती माहिती सोप्या पध्दतीने मिळविली जाते. माहिती तंत्रज्ञान म्हणजे सर्व प्रकारच्या माहितीचे संकलन, प्रक्रीया साठवणूक आणि प्रसार करणे होय.बँकींग क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर करुन ग्राहकांना जलद सुविधा पुरविल्या जात आहे. अलिकडील काळात माहिती तंत्रज्ञानाच्या कोणकोणत्या साधनांचा वापर केला जाती है यामध्ये अभ्यासले आहे.

पारिभाषीक शब्द:

संगणक, क्रेडीट कार्ड, डेबीट कार्ड, स्वंयचलीत गणकयंत्र, नेट बँकींग, टेलीबँकींग, बँक व्यवसाय इ.

प्रस्तावना:

आजच्या आधुनिक युगातबँक व्यवसायातील तंत्रज्ञानाला विशेष महत्व प्राप्त झाले आहे. तंत्रज्ञानाचा बँकींग क्षेत्रावर परीणाम झालेला दिसतो. संगणकाच्या वापरामुळे माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रात मोठे बदल झालेले आहेत. जागतिकीकरणामुळे परकीय बँका थेट गुंतवणूकीच्या प्रमाणात वाढझाली आहे. त्यामुळे बँकांचे बाह्य व्यवहार मोठ्या प्रमाणावर वाढले. हे व्यवहार कार्यक्षम पणे करण्यासाठी बँक व्यवसायात तंत्रज्ञानाची गरज भासत येऊन बँकांची कार्यपध्दती संगणकीकृत व आधुनिक करावी लागली. माहिती तंत्रज्ञानाचे क्षेत्र वेगाने विस्तारीत होत असल्याने सर्वच क्षेत्रात संगणकाचा वापर वाढत असल्याचे दिसुन येते.

अभ्यासाची उदिष्टे:

१. बँक व्यवसायातील तंत्रज्ञानाची माहिती घेणे.
२. बँक व्यवसायातील तंत्रज्ञानाचे महत्व अभ्यासणे.

संशोधन पध्दती:

सदर संशोधन हे दुय्यम माहितीच्या स्रोतांवर आधारित असून यासाठी पुस्तके, वर्तमानपत्रे, मासिके व इंटरनेटचा वापर करण्यात आला आहे.

बँक व्यवसायातील तंत्रज्ञानाचे महत्व:

माहिती तंत्रज्ञानाचे क्षेत्र वेगाने वाढत असल्याने सर्व क्षेत्रात संगणकाचा वापर वाढत असल्याने बँक व्यवसायाही या पासून दुर राहू शकत नाही. आर्थिक व्यवहार जस जसे जगभर वाढत आहेत तसतशी आधुनिक तंत्रज्ञानाची गरज बँकींग क्षेत्राला भासणार आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानामुळे बँका आपल्या ग्राहकांना जलद सेवा पुरवतात. त्याप्रमाणे माहितीचे संकलन जलद करता येते. ती माहिती जतन करता येते, खर्चात बचत करता येते. शाखांतर्गत व बँका बँकामधील व्यवहार पुर्ण करणवया सारखी कामे वेगाने केली जातात. बँकींग क्षेत्रात तंत्रज्ञानाची भुमिका अनेक उद्योगांना आणि बँक व्यवसायाला वरदान ठरली आहे. तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने बँका अनेक ग्राहकांपर्यंत पोहचु शकतात व ग्राहकांना चांगल्या सेवा पुरवू शकतात. तसेच ग्राहकांना संगठीत आणि सुरक्षित पध्दतीने कार्य करण्यास मदत करुन पुढील मुद्दयांच्या साहयाने बँक व्यवसायात तंत्रज्ञानाचे महत्त्व सांगता येते.

१) स्वयंचलीत गणकयंत्र (ATM)

अलिकडील काळात सर्वच बँकांनी स्वयंचलीत गणक यंत्राची सेवा पुरवण्यास सुरवात केली आहे. त्याद्वारेच ग्राहकांची पैशाची गरज तात्काळ पुर्ण केली जाते. स्वयंचलीत गणक यंत्राची सेवा ग्राहकांना २४ तास

College of Arts
ID. No. PU/AN/A/ 58/1999
PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal | ISSN : 2348-71
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Issue No. 104 (A) : भारतीय बँकिंग क्षेत्र : समस्या आणि आव्हाने | January
UGC Approved Journal

उपलब्ध करुन दिली जाते या सेवेसाठीबँक आपल्या ग्राहकाला एक कार्ड देते त्यालाच ज्ड कार्ड म्हणतात. या कार्डला एक सांकेतीक क्रमांक असतो. ज्ड कार्डच्या सहाय्याने कार्डधारक केव्हाही ज्ड म मधून पैसे काढून आपली गरज भागवू शकतो. ज्डकार्डच्या सहाय्याने पैसे काढण्याची बचत होते. त खात्यातील व्यवहारांची गुप्तता राहते, बँकेलाही पैसे देण्यास सुलभ होते वबँकेचा वेळ वाचतो. जेथे जेथे ज सुविधा उपलब्ध आहे तेथे ग्राहकाला पैसे काढता येतात.

२) डेबिट कार्ड:

हे कार्ड क्रेडीट कार्डसारखे असते. परंतु ते रोख पैशाचे कार्य करते. या कार्डाच्या सहाय्याने वेगवेग ठिकाणी वापरता येते. ज्या वेळेस व्यक्ती डेबिट कार्डचा उपयोग करते त्यावेळेस त्याच्या बँक खात्यातून लगेच काढले जातात. डेबिट कार्ड हे खात्यात जेवढी रक्कम असेल तेवढ्या रकमेपुरतेच डेबिट कार्ड वा येते. डेबिट कार्डमुळे व्यक्तीला रोख पैसे जवळ बाळगावे लागत नाही. त्याचप्रमाणे प्रवासी चेक, ज बाळगण्याची गरज नसते.

३) क्रेडीट कार्ड:

क्रेडीट कार्ड हे प्लॅस्टिक कार्ड असते त्यामुळे त्याला प्लॅस्टिक पैसा असे स्वरुप प्राप्त झाले अ क्रेडीट कार्डने बँकाच्या व्यवहारात आधुनिकता आली आहे. क्रेडीट कार्डवर कार्डधारकाचे नांव, कार्डचा सांके क्रमांक, कार्डची मुदत, कार्डचे नांव यासारखी माहिती विशिष्ट प्रकारे नोंदविलेली असते. कार्डवर ज्या बँ नाव आहे ते नाव छापलेले असते. आधुनिक व सुधारित कार्डमध्ये माहिती संगणकामध्ये साठविण्याच्या दृ चुंबकिय पध्दतीचा उपयोग करण्यात येतो. हे कार्ड मिळवण्यासाठी ग्राहकालाबँकेकडे विहित नमुन्यात करावा लागतो व त्याबाबतची कार्यवाही पुर्ण करावी लागते. हे कार्ड देताना बँक सुरवातीला नोंदणी शु घेतात. क्रेडीट कार्ड ही योजना त्रिपक्षीय असते. त्यामध्ये कार्ड देणारी बँक, कार्ड योजनेत सहभागी होणा व्यवसायी संस्था व बँकक्रेडीट कार्ड धारक बँकक्रेडीटधारकाला प्रत्येक महिन्याला त्याने केलेल्या कार्डव व्यवहाराचे विवरण देते. क्रेडीट कार्डमुळे कार्डधारकाच्या वेळेची बचत होते. कार्डधारकाला कार्डच्या सहाय विविध वस्तुची खरेदी करता येते. हॉटेलची बिले देणे शक्य होते. प्रवासात रोख रक्कम जवळ बाळगण्य गरज नसते. क्रेडीट कार्ड बरोबर पर्यायी कार्ड घेतल्यास कुटूंबातील इतर व्यक्तींनाही कार्डचे फायदे मि शकतात. ग्राहकाच्या दृष्टीने तसे क्रेडीट कार्ड फायद्याचे असते. तसेचबँकांच्या दृष्टीने क्रेडीट कार्ड फायद असते. तसेच कार्ड योजनेत सहभागी होणाऱ्या व्यवसाय संस्थाना फायदे होतात.

४) टेलीबँकींग:

बँक व्यवसायत तंत्रज्ञानाचा वापर होत असल्याने बँक ग्राहक घर बसल्या बँकेच्या सेवा उपभो असल्याचे दिसून येते. टेलिबँकींग ही २४ तासांची ग्राहकांना प्रदान करणारी सेवा आहे. टेलिबँकींग ड्वा प्रोसेसिंग सुविधावर आधारित आहे. या सेवेत ग्राहक कोणत्याही वेळी कॉल करुन त्याच्या खात्यातील शिल्ल व इतर व्यवहारांची चौकशी करु शकतो. या सुविधेसाठी ग्राहक टेलिफोन किंवा मोबाईलचा वापर क तात्काळ सेवा उपलब्ध करुन घेवू शकतो. ज्या व्यक्तीचे खाते बँकेमध्ये आहे, त्या व्यक्तीला ही सुविधा प्र होवू शकते. ही माहिती एका संगणकावरुन बँकेच्या माहिती विभागाशी जोडलेला असतो यामध्ये सर्व माहि अद्यावत संकलित केलेली असते. व ग्राहकाच्या मागणीप्रमाणे पुरवली जाते. टेलिबँकींगमुळे ग्राहकाला ऑनला चौकशी करता येते. अशा सेवेमुळे ग्राहकांच्या वेळेत व पैशात बचत होवून कार्यक्षमतेत वाढ होते.

५) नेट बँकींग:

बँकेचे अथवा पैशाचे सर्व व्यवहार इंटरनेटद्वारे करणे म्हणजे इंटरनेट बँकींग होय. इंटरनेटबँकींगद्वारेबँ व्यवहार आपल्या घरामधून, ऑफीसमधून अथवा जगातून कोणत्याही ठिकाणावरुन करु शकतो.नेटबँकींगमुळेब व्यवसायात मोलाचा बदल घडून आलेला आहे. नेट बँकींग ग्राहकांनाबँकींग व्यवहार करण्यास सक्षम कर पारंपारिकबँकेमध्ये रोख पैसे काढण्यासाठी व भरण्यासाठीबँकेत जावे लागते. परंतु इंटरनेट बँकींगमुळेबँक

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts

व्यवसायाचा मार्ग बदलला आहे. आता हे सर्व प्रकारचे व्यवहार ग्राहक त्याच्या संगणकावर बँकेच्या वेबसाईटद्वारे कोठेही कोणत्याही वेळेस करु शकतो. सर्वसाधारणे प्रत्यक्ष बँकेमध्ये जाऊन होणारी सर्वच कामे इंटरनेटबँकींगद्वारे करणे शक्य झाली आहेत.

६) मोबाईलबँकींग:

बँकींग क्षेत्रातबँकेच्या सेवा आता मोबाईल बँकींगमार्फत उपलब्ध आहेत. ज्यामध्ये मुख्यत: एसएमएस आधारित शंकासमाधान व सावधानतेच्या इशाऱ्यांचा समावेश आहे. या सेवेमुळे ग्राहकाला बँकेत प्रत्यक्ष न जाताही खाते आणि खात्यातील व्यवहाराची माहिती मिळविता येते. बँक या सेवेसाठी शुल्क आकारत असते. बँकेनुसार हे शुल्क वेगवेगळे असते. बँकेच्या या सेवांचा लाभ घेण्यासाठी ग्राहकाने यासाठी लागू असलेले शुल्क भरणे गरजेचे आहे.

७) SWIFT (जगदव्यापी आंतरबँक वित्तीय दूरसंपर्क संस्थाद्ध

मे १९७३ मध्ये या प्रणालीची स्थापना झाली. ही एक सहकारी संस्था आहे. या संस्थेचे मुख्यालय लाहुल्प येथे आहे. ही एक सहकारी सोसायटी आहे. या सोसायटीने सर्व व्यवहार माहिती प्रक्रीया प्रणाली आणि जगभरातील संदेश वहन जाळे यासाठी एक सर्वसामान्य भाषा प्रस्तापित केली आहे. ही सोसायटी तिच्या सदस्याबरोबर काम करते. ही सोसायटी कमी खर्चात वित्तीय प्रक्रिया आणि संदेशवहन प्रक्रिया अधिक सुरक्षितपणे आणि खात्रीलायक पुरवते. ही संस्था आपल्या सदस्यांना तांत्रिक ज्ञानही पुरवते. ‘ध्ज मुळे सदस्य सभासदांच्या निधींचे अचूक हस्तांतरण करता येते. सदस्यांच्या वित्तीय व्यवहाराची छाननी करता येते. या संस्थेद्वारे सदस्य देशांना योग्य क्षेत्रात गुंतणूकीसाठी प्रोत्साहन देते. तसेच वित्तीय क्षेत्रात येणाऱ्या अडचणींची जाणीव करुन देता येते व वित्तीय व्यवहारासंबधीच्या माहितीची देवाण–घेवाण करता येते.

सारांश:

बँकींग क्षेत्राचा विकास व देशाच्याआर्थिक विकासात माहिती तंत्रज्ञान महत्वाची भुमिका बजावत आहे. बँक व्यवसायात नवनवीन तंत्रज्ञान वापरुन बँक व्यवसाय आणखी मजबूत होण्यासाठी माहिती तंत्रज्ञान उत्पादन आणि नवकल्पनासह ग्राहकांना बँकेच्या सेवा देत आहे. बँकींग तंत्रज्ञानामुळे बँकींग क्षेत्राचा चेहरा बदलण्यास मदत झाली आहे.

संदर्भ:

१. भारतीय बँक प्रणाली– डॉ. सुधीर बोधनकर, मेघा कानिटकर, साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
२. बँकींग आणि फायनान्स– जोशी डागे, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
३. भारतीय बँक व्यवसाय आणि सहकार–डॉ. एस. के. ढगे, बी.बी. नाफाडे ए.के. पब्लीकेशन पुणे
४. www.rbi.org.in
५. Indian Economy – Misra&puri

Savitribai College of Arts * Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar * ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar